

TRANS PARERE – TRANSPARENS
bildspråkligt arrangemang av Anja Linnea Hellström

GÖTEBORGS UNIVERSITET
AKADEMIN VALAND

”With the upheaval of the market economy, we begin to recognize the monuments of the bourgeoisie as ruins even before they have crumbled.”¹

Transparens

– hur ter sig transparens i ett konstverk? Hur möts det idémässiga och materiella i en form? I denna essä följer jag begreppet längs några linjer och stup, mellan kropp och byggnadskropp, från rymd till yta, erotik till pornografi, som profit och etik. Jag fogar ihop några brottstycken från psykoanalys, surrealism, arkitekturteori, filosofi och fotografi – märker hur de konvergerar och går isär. Transparensen uppträder som såväl norm som fasa, i bild, text och annan erfarenhet.

Som ideal för texten har jag satt att i möjligaste mån skriva fram dynamiken mellan transparens och opacitet. Texten medger och gör motstånd eftersom. Transparens som en kvalitet hos litteratur kan vara att bygga en helhet genom delar som griper in i varandra. Genom att göra uppdelningar och åter sammanfoga, formulera dubbelmeningar och skikt, vill jag åstadkomma denna litterära transparens. Jag saxar mig fram mellan referenser i resonemang om deras inbördes kopplingar, tar till *Überschneidungen*, överlappningar per sax, korsningar, som grepp. Jag tillåter mig att vara organiserande princip i materialet, den som ger upphov till textens avgränsning, att arrangera den som det blir meningsfullt för mig.

Sigmund Freuds omedvetna är flerspråkigt. Modersmål och inlärd såväl som främmande språk kan hanteras omedvetet.² Jag tar fasta på iakttagelsen och etablerar meningsbärande ordbryggor mellan svenska, tyska och engelska.

I en essä från 1968 söker Colin Rowe och Robert Slutzky att avtäcka de många betydelseskikt som överlagrar begreppet transparens. *Transparere* är latin för *show through*. *Trans across* + *parere to appear*. Termen refererar till en kvalitet synliggjord genom ljusförhållanden. Kroppar genomlysta av energi. Det rör en finmaskig textur som inte förmår dölja vad som finns under. Ordböckerna anger att transparens är en egenskap hos somliga material såväl som något mer abstrakt som uppnås som svar på ett intellektuellt krav. Den fysiska egenskapen kan alltså försees med ett kritiskt signum – fenomenet ges rentav moraliska övertoner.³ Redan i ordböckerna förefaller begreppet alltså att vara rikt på möjligheter till både mening och missförstånd och gör en utredning angelägen.

Transparens kan tas bokstavligen; den återfinns hos luft, grafen, glas, en tunn väv eller cellofan, som en i materialet inneboende egenskap. En verklig. Eller skenbar. Men man kan även tala om strukturell transparens – ett kännetecken hos en organisation. Eller om transparens i överförd bemärkelse. Allegorisk transparens. Transparens med en dold innebörd? Bildligt talat refererar det till det redligt uttryckta, en litterär stil, eller till det perfekt evidenta, vidare till den oförställda öppenheten hos ett barn.⁴

Med transparens kan menas frihet från korruption uppnådd via genomlysning. Transparens är ett kriterium för vetenskaplighet, det som innebär att förfarandet kan upprepas och resultaten utvärderas. Som komponent i offentlighetsprincipen är den en juridisk garant för insyn och informationsfrihet. Transparens är allt oftare ett honnörsord i partiprogrammen och utgör piraternas huvudsakliga bry. FRA och NSA ömsom tillämpar och fördömer den. Transparensen blir en fråga om perspektiv. Transparent för vem och ur vilken vinkel? I analysen av dessa förhållanden har kritik och motståndskraft traditionellt sett baserat sig.

Ett ytterligare sätt att närma sig en definition av transparens är att göra en invertering av begreppet eller att ställa det i relation till en motsats. *Reflectivity*, dess omkastning, *opacity*, *obscurity*, mörk, svårfattlig, obemärkt, ringa, oklar, dess motsats.⁵ Här upptäcker vi varför ett transparensideal i fundamentalistisk dräkt språkligt ger anledning till kritik. I en Édouard Glissantisk tapping finner vi den gentemot en västerländsk användning.⁶ Just glidningen i termerna avslöjar och motsvarar den rosa människans påstådda högre värde, hennes vetenskapliga kunskaps höjd: upplyst, begriplig, bemärkt och icke ringa.

”There’s a basic injustice in the worldwide spread of the transparency and the projection of Western thought. Why must we evaluate people on the scale of

transparency of ideas proposed by the West? /.../ A racist is someone who refuses what he doesn't understand.”⁷

Glissant resonerar som så att bristen på transparens utgör grundförutsättningen, *prerequisite*, för konstituerandet av Den Andre. Denna förutsättning är i sin tur även kärlekens. Temat transparens leder oss in på erotikens område. Eller snarare bort från det, i en tid – vår tid – då Den Andre försvinner, i en dramatisk och likväl fatalt nog obemärkt process.⁸

Inget annat slagord är mer förhärskande i den offentliga diskursen idag än *transparens*.⁹ Det europeiska 1700-talet liknade vår samtid därvidlag. Men dåtidens fordran på transparens skedde i ett samhälle som ännu var teatraliskt – fullt av masker, scener och figurer. Emot dessa lekar med roller ställde Jean-Jacques Rousseau sin sanningsdiskurs. Rousseau blottar sitt innersta *intérieur*. Han vill ha sitt hjärta transparent som kristall – upprättar en hjärtats diktatur. Redan hos Rousseau slår sensmoralen transparens över i tyranni. Att vilja fördriva vart mörker, riva isär varje slöja, föra allt i ljuset, lägga korten på bordet, blir våld i detta transparensprojekt med totalitära drag. Platons idealstat lockade med förbud av scenisk framställning och vägrat tillträde för diktaren till sanningens stad. Rousseau förordade småstaden där varje invånare enklare föll under offentlighetens överinseende och där polisen lätt kunde hålla uppsikt över envar. Ett övervakningssamhälle. Den högst aktade mannen i Rousseaus text är den som önskar att hans hus vore så byggt, att man kan se allt vad som försiggår in.¹⁰

”I myself shall continue living in my glass house where you can always see who comes to call, where everything hanging from the ceiling and on the walls stays where it is as if by magic; where I sleep nights in a glass bed, under glass sheets, where *who I am* will sooner or later be etched by a diamond.”¹¹

Surrealismen är ingen motsats till modernismen utan en subversiv, lyrisk kraft aktiv inom upplysningsprojektet. Modernismens anspråk på universalitet, dess grundantagande om det universella subjektet, mötte historiskt sett invändningar som gjorde bruk just av termen *opacitet*. Transparensen som ideal diskrediterades gradvis bland annat av den samtida psykoanalysens kritik.¹² Begreppsparet transparens och opacitet slår följe historiskt.

Det surrealistiska huset, en ofta uppsökt byggnad, är som modernismens "andra hus", ett psykoanalytiskt hus, en konvulsivisk familjär teater som ursprungligen definierats i opposition till Le Corbusier. Det refererar till såväl en verklig rymd som en metaforisk plats och är ett mikrokosmos av världen.¹³

Passionen för monumentala byggnader med transparenta kvaliteter och material hade samröre med arkitektens iver att konstruera ett nytt modernt subjekt.¹⁴

"Modernity has been haunted /.../ by a myth of transparency: the transparency of the self to nature, of the self to the other, of all selves to society, and all this represented if not constructed, from Jeremy Bentham to Le Corbusier, by a universal transparency of building materials, spatial penetration, and the ubiquitous flow of air, light and physical movement."¹⁵

Freuds tanke att göra det omedvetna medvetet anknyter paradigmatiskt till upplysningsprojektets målsättning med förändring utifrån kunskap. Att det går att veta något är lika fundamentalt som acceptandet av att det finns något vi inte kan veta.¹⁶ *Das Nicht-Wissen-Wissen.*

Jacques Lacan vidareutvecklade Freuds teori och postulerade att det omedvetna är strukturerat som ett språk. Där språket gör sitt inträde i människans psykologi ser spegelstadiet sitt slut. Spegelplanet omvandlas till teatertrum. Teatertrum. *The mirror stage is staged.* En tvådimensionell fysionomi omvandlas till en subjektiv tredimensionell rymd. Efter detta skeende är subjektet inte längre tillfredsställt med att söka efter själens transparens i spegeln, utan vill iscensätta sig, i sociala relationer med andra.¹⁷ Lacans psykoanalys är i mycket en teori om begärets omvandlingar. Eros rör *Das Nicht-Können-Können.*¹⁸

Men – i samtiden hålls inte längre någon teatralisk distans. Det offentliga rummet har blivit till marknadsplats i enplan. Transparens är främst ett ekonomiskt imperativ, inte etiskt.

Transparensen är inte längre hjärtesak utan pornografi. Den frambringar ekonomiska – aperspektivistiska – panoptikon där maximal uppmärksamhet och profit eftersträvas.¹⁹

”Det intakta huset med tak, väggar, fönster och dörr är likväl genomborrat av materiella och immateriella kablar. Det faller sönder till en ruin genom vars revor kommunikationens vind blåser. Den digitala vinden /.../ genomtränger allt och gör allt genomskinligt.”²⁰

With the upheaval of the future society, we begin to recognize the monuments of the market economy as ruins even before they have crumbled.

Bretons glashus var för Walter Benjamin den revolutionära dygden par excellence. Han betecknade det som ett utfall av moralisk exhibitionism som hela mänskligheten var i behov av. Yrkandet på transparens var dödsstöten för en fortsatt möjlighet att dväljas i ett tillstånd av säkerhet, i en förhärskande men falsk förvisning om säkerhet. Benjamin tänkte sig att idealet om ett själsligt glashus, ett psykogeografiskt glashus, fann sin parallell i ideologin om det kroppsliga glashusets ideologi.²¹

En kropp som förtingligats till utställningsobjekt, som prisgivits, är omöjlig att bebo.²² *Staging home staging.*

På vilka sätt angår tidsandan och idéerna estetiken? Hur huserar ett ämne sådant som transparensens i konstnärliga verk? Kan konsten absorbera, koncentrera, abstrahera, kontrahera, diagnostisera, komplicera, dissekera, dekomponera, reaktivera, prognostisera?

Transparens i ett konstverk är när man ser två eller fler figurer som överlappar varandra och som var och en tar den gemensamma delen i anspråk och gör att man därigenom står framför en motsägelse i de rumsliga dimensionerna. För att upplösa motsägelsen måste man anta närvaron av en ny optisk kvalitet – figurerna förses med genomskinlighet så att de ömsesidigt förmår genomtränga utan att förinta varandra. Transparensen implicerar en mer omfattande interiör. Alltså: en transparent faktor tas för given och gör att rumden kan upplevas. Transparens betyder den samtidiga förmågan, *Wahrnehmung*, av flera olika åtskilda rumsliga lager. De transparenta figurernas läge har en tvetydig mening, man uppfattar vardera figur som omväxlande den närmre belägna respektive den mer avlägsna.²³

Fenomenet transparens upphör här att vara entydigt och liktydigt med något fullkomligt klart. Vi tycks komma nära ett konstnärligt argument i linje med psykoanalysens dito på själens område – transparensen är mångtydig, inte enkel. Det är också här vi får upp ögonen för kubismens plats i transparensens konsthistoria. Och här blir förbindelsen mellan fenomenet transparens och konstruktionen av fysiska byggnader tydlig, eftersom byggnader utgör rumsliga tredimensionella formationer, liksom mentala strukturer.

Kubismens bilder karakteriseras av dekomposition. Undertryckande av djup, rum som dras samman, bestämda ljuskällor, framträdande objekt, begränsat färgval, lutande och lodräta linjära strukturer, utveckling av perifera bildzoner.²⁴

Psykisk rymd är semantiskt uppbyggd. Är förtätad av narrationer. Minnet är inte ett lagringsställe för ackumulerat gods som förblir sig likt, utan det skrivs och arrangeras om. Freud visade hur de psykiska mekanismerna uppstår i skikt genom *aufeinanderschichtung*. *Dichtung*. Det radikalt nya med Freuds teori var att minnet inte är enkelt utan flerfaldigt, nedlagt i olika slags tecken.²⁵

Byung-Chul Han skriver att vi idag, genom hur vårt samhälle inverkar, är i färd med att helt organisera om den mänskliga själen. Mänskliga sfärer förläckas. Vi lär oss av med att ge form åt lidande.²⁶ Vi tycks förpassa oss ut ur de rymliga sammanhangen för att bli till bild – stillbild. Stillbilden förkroppsligar transparenstemats olösliga dubbelhet och inkonsekvens. Transparens med djup. Transparens berövad djup.

I de skikt som Freud beskriver, baserar Benjamin ett förslag till hur det kollektivt erfarna, det gemensamt byggda, formerar sig och aktiveras.

”In the dream in which every epoch sees in images the epoch which is to succeed it, the latter appears coupled with elements of prehistory /.../. The experiences of this society, which have their store-place in the collective unconscious, interact with the new to give birth to the utopias which leave their traces in a thousand configurations of life, from permanent buildings to ephemeral fashions.”²⁷

Surrealisternas strävan att utforska mörkret och djupen i det mänskliga drömska, var föraningar om det kommande. De gick händelserna i förväg – förutsåg i någon mening den mest regressiva konflikten i mänsklighetens historia.²⁸ De båda aspekterna – materiella och immateriella – av fenomenet transparens förtätas och antar kropp i deras verk. Byggnadskropp. Det surrealistiska objektet är rekvirerad rekvisita.

Freud sade till Salvador Dalí att han sökte det medvetna i dennes bilder, medan han i äldre mästares arbeten sökte det omedvetna.²⁹ Det mysteriösa kom till ett direkt uttryck hos Dalí. Freud tycks ha sett den dåtida surrealismen som ett transparensprojekt som sådant, i den meningen att något fördolt avmystifierats i det att det bragts till bildens yta.

Transparenstvånget i vår tid stabiliserar effektivt ett förhandenvarande system. Transparensen bekräftar och optimerar det som redan existerar. I Byung-Chul Hans specifika sätt att definiera transparensen återfinns det helt transparenta endast i det avpolitiserade rummet.³⁰ Bildkonst som iklär något en mystisk aura, inrättar tabun, diktar, som förför i kraft av överföring till Den Andre – inverkar den subversivt på rådande samhällsförhållanden? Förmår den åter politisera det offentliga rummet?

”Poetry opens the doors of perception to singularity. Poetry is language’s excess: poetry is what in language cannot be reduced to information, and is not

exchangeable, but gives way to a new common ground of understanding, of shared meaning: the creation of a new world.”³¹

Vad var det som fascinerade de litterära surrealisterna hos mediet fotografi? Konstnären sågs som en visionär med förmåga att läsliggöra vad som fanns bortom det synliga. Fotografi tjuvade, bedårade, utomsinnligt, extrasensoriskt, det öppnade det dolda hos verkligheten. Där förmådde det tränade ögat uppfatta alternativa versioner av plattityder, det vardagliga och triviala. För att nå dit använde sig surrealisterna av hela utbudet av tekniker involverade i det fotografiska såväl som i efterbehandlingen av bilderna. Montage, collage, dubbelexponering, fotogram, solarisering, brûlage, inramning, förstoring och beskärning.³²

De surrealistiska fotografierna är täckta av imma, töcken och mysterium, är laddade, frusna i det ögonblick det brister, briserar, slår ut, bryter ut in i världen, födda av magiska omständigheter. Eroticism är den force majeure³³ som driver surrealismen.³⁴ Vart?

Idéer ger förfaranden som manifesterar sig i material. Surrealistiskt fotografi förändrar bildens status, degraderar den till en annan form av fotografi, skulpterar i den kemiska processen, låter formlöshet möta struktur i fragmenterade partier.³⁵ Genom multipla exponeringar, i leken med vad positivet och negativet ger, gör figurerna gradvis sina framträdanden.³⁶³⁷ Vid täta, dunkla fotografier får blicken vänja sig i mörkret. Kubism som gjuter inspiration i form av komplicerade *stagings*.³⁸³⁹ Med sitt *Portrait of space* inramar Lee Miller scenen där rymden i öknen ses genom det luftiga nätet för mygg.⁴⁰

Transparensimperativet misstänkliggör allt som inte underkastar sig synlighet. Däri består dess våld.⁴¹ Freuds nakendrom är tidsbestämd. Idag drömmer vi om att vara klädda. In the dream.

Transparensamhället sprider avreagerande, avkultiverande bilder som smittar. Bilderna uttömmar sig till spektakel. Fotografiet, i sin digitala form, är transparent – utan födelse, död eller öde. Det saknar semantisk och temporal förtätning. Det talar inte.⁴² Det hjälper oss inte att tala.

”Transparenta blir bilderna när de befriade från mening blir pornografiska, då de saknar varje dramaturgi, koreografi och scenografi – varje hermeneutiskt djup. Pornografi är den omedelbara *kontakten* mellan bild och öga.”⁴³

Ingen mytologi reser sig i rummet, ingenting besjälade kommer emellan. Att drömma om.

Roland Barthes *punktum* bryter kontinuumet av information i en bild. Punktum yttrar sig som en reva, ett brott, det är en ort av högsta semiotisk intensitet och förtätning, i vilket något odefinierbart bor. Här saknas den transparens och evidens som utmärker *studium*. Det transparenta fotografiet är fattigt på semantik.⁴⁴

Transparensen idag gör allt genomskinligt – utan någon ljuskälla. Strålningen inverkar homogeniserande och utslätande och gör därmed åtskillnader svårare. Assymetriska relationer bannlyses. Ordning och orientering byggs bort.⁴⁵ Samtiden irrar riktninglös i avsaknad av bestämda perspektiv. Hur skall kritik kunna bli verksam och var ska den ta spjörn då?

Det var annorlunda när Susan Sontag 1964 såg transparensen som det högsta värdet hos konsten och för kritiken. ”Transparence means experiencing the luminousness of the thing in itself, of things being what they are.”⁴⁶

”I Diktens riken är det, som i Tankens. All dikt är genomskinlig. Af Krystall dess stad är byggd, och ljuset tusendubbladt tillbakastrålar från dess spegelmurar.”⁴⁷

”Construction occupies the role of the sub-conscious”.⁴⁸

Vårt transparensamhälle. Är ett helvete av likhet. Likheten avkrävs för att underlätta värdering och kommers. Transparensidealet går marknadens ärenden.⁴⁹ Man ur huse.

”Our task is to cut back content so that we can see things at all.”⁵⁰

Was alles wird mitgeschnitten?

In a show through PRISM

Lux parera lux

Lux parera lyx

Akt II, fotografi Anja Linnea Hellström

Litteratur

- Alison, Jane (2010) *The Surreal House* London: Yale University Press.
- Benjamin, Walter (1935/1999) "Paris – Capital of the Nineteenth Century" *The Arcades Project* London: Belknap Press www.nowherelab.dreamhosters.com/paris-capital.pdf hämtad 2014-03-15.
- Berardi, Franco "Bifo" (2012) *The Uprising – on Poetry and Finance* Los Angeles: Semiotext(e).
- Bouqueret, Christian (2008) "Photography and Surrealism" *Surrealist Photography* London: Thames & Hudson.
- Breton, André (1928/1960) *Nadja* New York: Grove Press.
- Dalí, Salvador (1942) *The Secret Life of Salvador Dalí* New York: The Dial Press.
- Hacking, Juliet ed. (2012) *Photography: The Whole Story* London: Prestel.
- Han, Byung-Chul (2012) *Agonie des Eros* Berlin: Matthes & Seitz.
- Han, Byung-Chul (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- Johansson, Per Magnus (2010) "Psykoanalys, konstnärskap och begreppet det reala" i *"Passionen för det reala": nya rum* ArtMonitor 9/2010 Göteborg: Göteborgs universitet.
- Johansson, Per Magnus (2006), förord till: Freud, Sigmund, Band IV, *Vardagslivets psykopatologi* Stockholm: Natur och Kultur.
- Loock, Ulrich (2012) "Opacity" *Frieze Magazin*, Issue 7, Winter. www.frieze-magazin.de/archiv/features/opazitaet/?lang=en hämtad 2014-03-15.
- Métayer, Michel (2004) *Blumenfeld* New York: Phaidon Press.
- Rowe, Colin & Slutzky, Robert (1968/1997) *Transparenz* Berlin: Birkhäuser.
- Sontag, Susan (1964/1966) "Against Interpretation" *Against Interpretation and Other Essays* New York: Picador.
- Tegnér, Esaias (1820) *Epilog vid magister-promotionen i Lund den 22 junii 1820*. www.litteraturbanken.se hämtad 2014-03-15.
- Vidler, Anthony (1994) "Transparency" *The Architectural Uncanny* Cambridge: MIT Press.
- Vidler, Anthony (2003) "Fantasy, the Uncanny and Surrealist Theories of Architecture", *Papers of Surrealism*, Issue 1, Winter www.surrealismcentre.ac.uk/papersofsurrealism/journal1/ hämtad 2014-03-15.

Göteborg, 2014-03-23

Tack Jenny Maria Nilsson & Dick Claésson

¹ Walter Benjamin (1935/1999) "Paris – Capital of the Nineteenth Century" *The Arcades Project* London: Belknap Press www.nowherelab.dreamhosters.com/paris-capital.pdf hämtad 2014-03-15 s.88.

² Per Magnus Johansson (2006) förord till: Freud, Sigmund, Band IV, *Vardagslivets psykopatologi* Stockholm: Natur och Kultur.

³ Colin Rowe & Robert Slutzky (1968/1997) *Transparenz* Berlin: Birkhäuser.

⁴ Ibid.

⁵ Anthony Vidler (1994) "Transparency" *The Architectural Uncanny* Cambridge: MIT Press.

⁶ Édouard Glissant, 1969, citerad i "Opacity", *Frieze Magazin*, Issue 7, Winter 2012, Ulrich Loock www.frieze-magazin.de/archiv/features/opazitaet/?lang=en hämtad 2014-03-15.

⁷ Ibid. s.1.

⁸ Byung-Chul Han (2012) *Agonie des Eros* Berlin: Matthes & Seitz.

⁹ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.

¹⁰ Ibid.

¹¹ André Breton (1928) *Nadja* New York: Grove Press s.18.

¹² Jane Alison (2010) *The Surreal House* London: Yale University Press.

-
- ¹³ Anthony Vidler, (2003) "Fantasy, the Uncanny and Surrealist Theories of Architecture", Papers of Surrealism, Issue 1, Winter www.surrealismcentre.ac.uk/papersofsurrealism/journal1/ hämtad 2014-03-15.
- ¹⁴ Anthony Vidler (1994) "Transparency" *The Architectural Uncanny* Cambridge: MIT Press.
- ¹⁵ Ibid. s. 217.
- ¹⁶ Per Magnus Johansson (2010) "Psykoanalys, konstnärskap och begreppet det reala" i *"Passionen för det reala": nya rum* ArtMonitor 9/2010.
- ¹⁷ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ¹⁸ Byung-Chul Han (2012) *Agonie des Eros* Berlin: Matthes & Seitz.
- ¹⁹ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ²⁰ Ibid. Min översättning från tyska s.73.
- ²¹ Anthony Vidler (1994) "Transparency" *The Architectural Uncanny* Cambridge: MIT Press.
- ²² Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ²³ Colin Rowe & Robert Slutzky (1968/1997) *Transparenz* Berlin: Birkhäuser.
- ²⁴ Ibid.
- ²⁵ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ²⁶ Ibid.
- ²⁷ Walter Benjamin (1935/1999) "Paris – Capital of the Nineteenth Century" *The Arcades Project* London: Belknap Press www.nowherelab.dreamhosters.com/paris-capital.pdf hämtad 2014-03-15 s.79.
- ²⁸ Christian Bouqueret, "Photography and Surrealism" (2008) i *Surrealist Photography* London: Thames & Hudson.
- ²⁹ Salvador Dalí (1942) *The Secret Life of Salvador Dalí* New York: The Dial Press.
- ³⁰ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ³¹ Franco "Bifo" Berardi (2012) *The Uprising – on Poetry and Finance* Los Angeles: Semiotext(e) s.147.
- ³² Christian Bouqueret, "Photography and Surrealism" (2008) i *Surrealist Photography* London: Thames & Hudson.
- ³³ Act of God, högre makt.
- ³⁴ Christian Bouqueret, "Photography and Surrealism" (2008) i *Surrealist Photography* London: Thames & Hudson.
- ³⁵ Raoul Ubac.
- ³⁶ Maurice Tabard.
- ³⁷ Christian Bouqueret, "Photography and Surrealism" (2008) i *Surrealist Photography* London: Thames & Hudson.
- ³⁸ Erwin Blumenfeld.
- ³⁹ Michel Métayer (2004) *Blumenfeld* New York: Phaidon Press.
- ⁴⁰ Juliet Hacking ed. (2012) *Photography: The Whole Story* London: Prestel.
- ⁴¹ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ Ibid. Min översättning från tyska. s.6.
- ⁴⁴ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ⁴⁵ Ibid.
- ⁴⁶ Susan Sontag (1964/1966) "Against Interpretation" *Against Interpretation and Other Essays* New York: Picador.
- ⁴⁷ Esaias Tegnér (1820) *Epilog vid magister-promotionen i Lund den 22 junii 1820*. www.litteraturbanken.se hämtad 2014-03-15 s.10.
- ⁴⁸ Walter Benjamin (1935/1999) "Paris – Capital of the Nineteenth Century" *The Arcades Project* London: Belknap Press www.nowherelab.dreamhosters.com/paris-capital.pdf hämtad 2014-03-15 s.78.
- ⁴⁹ Byung-Chul Han (2013) *Transparenzgesellschaft* Berlin: Matthes & Seitz.
- ⁵⁰ Susan Sontag (1964/1966) "Against Interpretation" *Against Interpretation and Other Essays* New York: Picador s.13–14.